

הרב עזריאל אריאל

עגבניות שנקטפו מיד אחר ראש השנה

שאלה

א' בתשרי הוא ראש השנה לירקות. והוא התאריך הקובע את שייכותם לשנת המעשר הקודמת או הבאה. יש לכך השלכה משנה אחת על חברתה. ולשאלה אם להפריש מעשר שני או מעשר עני. בהקשר לכך ישנה בעיה מיוחדת בעגבניות.

העגבניות משתמרות היטב על השיח (עד שבועיים, תלוי בתנאים), ויש אפשרות להשאיר אותן על השיח עד שמזדמן לקטוף אותן. כתוצאה מכך יתכן מצב שהעגבניות מבשילות לפני ראש השנה אך נקטפות לאחר ראש השנה. ויש לשאול א"כ, מס'ד שאלות:

1. איזה מעשר יפריש מי שקונה עגבניות מיד לאחר ראש השנה בו ישנו מעבר בין מעשר שני למעשה עני?
2. מה הדין במי שקוטף עגבניות בגינה פרטית מיד לאחר ראש השנה?
3. אם צריך להפריש מעשר עני מספק, האם יש לתת אותו לעניים?

תשובה

- א. לדעת הרמב"ם (מע"ש פ"א ה"ד) ועוד ראשונים¹, שלב הגידול הקובע את שנת המעשר בירקות הוא הלקיטה.
- ב. לדעת בעלי התוס' (ר"ה יג ע"ב ד"ה אחר, יד ע"ב ד"ה ולשביעית) ועוד ראשונים², השלב הקובע את שנת המעשר בירקות הוא גמר הפרי; ואף אם הירק נלקט לאחר ראש השנה - דינו כמו בשנה הקודמת.

1. מאירי (ר"ה ב ע"א ד"ה באחד בתשרי, יד ע"ב ד"ה כבר). וכ"כ הרמב"ם בהל' שמ"י (פ"ד הי"ב-ה"ג).
- הרמב"ן (ר"ה יג ע"ב ד"ה והריני, וכ"כ בפירושו לתורה, ויקרא כה ה) והתוס' ר"ד (יד ע"ב ד"ה ואם) נוקטים שהולכים בירק אחר הלקיטה. ועי' הערת המהדיר (הרב שמואל דיקמן, הוצאת מכון התלמוד הישראלי השלם, הע' 259) שדייק מדברי הרמב"ן שהוא מגדיר אחרת את המושג "ירק". ולדעתו "ירק" הוא רק מין שאוכלים בו את העלים ואת הקלחים; אבל אם אוכלים את הפרי - הולכים בו אחר הבאת "שליש", כתבואה וקטניות. והוסיף שכן דעת התוס' ר"ד (שם), וכן בדף יב ע"א ד"ה תרי גווני, יג ע"ב ד"ה הדר). וכבר עמדנו על הבחנה זו, שבין ירקות לבין פירות האדמה, ב"שבת הארץ" (עם "תוספת שבת", פ"ד ה"ז אות ד). ולפיכך יוצא שלדעתם אין הולכים בעגבניות אחר הלקיטה אלא אחר הבאת "שליש".
2. ר"ן (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית); רז"ה (המאור הקטן לר"ף דף ב ע"ב ד"ה אמר); רשב"א (יד ע"ב

- ג. מנהג ארץ ישראל הוא ללכת אחר הלקיטה³. ויש אומרים שמן הראוי להפריש מאותו ירק שני מעשרות: מעשר שני ומעשר עני⁴.
- ד. "גמר הפרי" הוא השלב שבו הפרי אינו זקוק עוד למים כדי לגדול (או להשביח)⁵. בעגבניות, שלב זה הוא הרגע שהעגבניה מתחילה להאדים⁶.
- ה. כשיש ספק אם ירק חייב במעשר שני או במעשר עני, הדעה המקובלת היא שיש להחמיר ולתת את המעשר לעניים⁷.

מסקנה

כאשר מדובר בעגבניות הנמכרות בשוק, הרי בימים שלאחר ראש השנה יש ספק מתי נלקטו. ולכן יש להפריש את שני המעשרות, מספק. לאחר שעברו מספר ימים, יש להניח שהחקלאים מזדרזים לקטוף את העגבניות סמוך מאד ל"גמר הפרי" כדי ליהנות מ"חיי מדף" ארוכים. ולכן מי שקונה עגבניות אז, אינו צריך לחשוש

- ד"ה ולשביעית); ריטב"א (יד ע"ב ד"ה דתנו); תוס' הרא"ש (יג ע"ב ד"ה אחר, יד ע"א ד"ה הוה, ע"ב ד"ה ולשביעית); פסקי הרי"ד (יג ע"ב); פסקי ריא"ז (י"ג ע"ב).
3. שו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' קכו); פאה"ש (סי' יג סעי' ט, סי' כב סעי' יג); ארץ חפץ (נתיב ה סעי' יב, וכ"כ ב"שנת השבע" פרק ג סעי' י); עשר תעשר (הל' קט); ספר השמיטה (עמ' יא סעי' ד); המעשר והתרומה (פרק ב סעי' ב). וכן פסקו החכמת אדם (שערי צדק פרק יב סעי' ג) וערוה"ש (זרעים סי' קיח סעי' יב). ועי' כרם ציון (אוצר התרומות, פרק טז סעי' ח, אוצר השביעית פרק יח סעי' ד).
4. חזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טז ד"ה ירק). ועי' "בצאת השנה" (חזורי הרבנות הראשית בשמיטת תשי"ט, עמ' מה הע' וא), שם נקטו להקל בשביעית בזה"ז כשיטת התוס', מספק.
5. עי' תוס' (ר"ה יד ע"ב ד"ה ולשביעית), מדבריהם משמע שהולכים אחר "גמר הפרי", מפני שהדבר קובע אם הפרי גדל מהמים של השנה הזאת או מהמים של השנה הקודמת. ולכן נראה ש"גמר הפרי" נקבע עפ"י ההזקקות למים. בדרך כלל, שלב זה הוא כאשר הפרי מגיע לגודלו המכסימלי. ועפ"י זה כתב החזו"א (שביעית סי' כז ס"ק ז ד"ה מש"כ) ש"גמר הפרי" הוא לא סיום ההבשלה, אלא מרגע שאינו משיב עור.
- ועי' מאמרנו "הגדרת תלוש בבצל שלא נאסף" (לעיל עמ' 196), שם הסקנו שדבר יבש לגמרי, שאין לו שום קשר עם הקרקע - דינו כתלוש. ואכן כתב החזו"א (שביעית סי' כז ס"ק ז ד"ה מש"כ) שירקות שיבשו עוקציהן, דינם כלקוטים בנד"ד, אף לדעת הרמב"ם.
6. במצב זה כבר אין תוספת גידול (ומסתבר שאין להתחשב בתוספות בשיעורים מיקרוסקופיים), ואילו ההבשלה יכולה להימשך גם לאחר הקטיף.
7. חזו"ל קבעו שספק ממון עניים לחומרא (פאה פ"ד מ"א, חולין קלד ע"א). וכך פסק הגר"א (יו"ד סי' שלא ס"ק קצד, וכן בהגהות הגר"א לתוספתא שביעית פ"ב ה"ד), שבכל ספק בין מעשר שני למעשר עני יש ללכת לחומרא, ולתת את המעשר לעניים. וכן פסק בס' המעשר והתרומה (פרק ב סעי' ח). אך יש שדייקו מדברי הרמב"ם (מע"ש פ"א ה"א) והשו"ע (יו"ד סי' שלא סעי' קכח) שהולכים לקולא. וראה בהערה הבאה. ועי' מאמר הרב קלמן כהנא "דין מעשר עני בספק טבל" ("חקר ועיון" ח"ה עמ' סד-עד). ועי' בהרחבה במה שכתב הרב שניאור זלמן רווח (ביכורי שדה פרק ד).

שאלו עגבניות שגמר הפרי שלהן היה לפני ראש השנה; ומפריש מהן מעשר עני בלבד.

אם מדובר בשיח עגבניות הנמצא בגינה פרטית, שידוע שגמר הפרי היה לפני ראש השנה - אכן מן הראוי להפריש את שני המעשרות, מספק; אך למרות הספק נראה שלכתחילה יש לתת את מעשר העני לעניים⁸.

8. החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טז ד"ה ירק) כתב שבירקות שנגמרו בשניה ונלקטו בשלישית אין חובה לתת את המעשר לעני, מספק. ובמצוות הארץ (סי' יא הע' כג) נכתב עפ"י החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טז ד"ה דינים, תפוז, ירק), שיש להקל במעשר ירק, שעיקרו דרבנן, ולהחמיר במעשר פירות ותבואה, שיש אומרים שחיובם מן התורה. ובספר "האיש וחזונו" (עמ' 27) כתב הרב קלמן כהנא בשם החזו"א להקל גם במעבר משלישית לרביעית. אך מכיון שמנהג ארץ ישראל הוא ללכת אחר הלקיטה בלבד (לעיל הע' 3), נראה שלמעשה יש להחמיר כדעת הגר"א.

הרב יואל פרידמן

ספק מעשר עני בעגבניות (תגובה)

הרב עזריאל אריאל (עמ' 235) הכריע שיש לתת מעשר עני בעגבניות שיש לגביהן ספק מצד זה שגמר הפרי שלהן היה לפני ר"ה, והלקיטה היתה בוודאי לאחר ר"ה.

ההכרעה לחומרא מתבססת על דעת הגר"א, שבמקרה הנידון יש ודאי חזקת חיוב ואין ספק על חובתו במעשר, ובמקרה זה נאמר בגמ' (חולין קלד ע"ב) שמחמירים בספק שנאמר "עני ורש הצדיקו - צדק משלך ותן לו". בנוסף, לדעת הרמב"ם והשו"ע השלב הקובע בירקות הוא לקיטה, ועגבניות אלו נלקטו לאחר ר"ה.

ויש להעיר על דבריו, שעדיין מידי ספיקא לא נפקא, כי הרבה מן הראשונים סוברים שהשלב הקובע בירק הוא גמר פרי ולא לקיטה (ע"ש עמ' 235 הע' 2), והשאלה הבסיסית היא האם גם במעשר עני מחמירים בספקות.

אך כידוע פשטות הרמב"ם, גם בהלכה (הל' מע"ש פ"א ה"א) וגם בפירוש המשנה (מכשירין פ"ב מ"א) היא שאין חובת נתינה במקום ספק. וז"ל הרמב"ם בהלכה: "וכן פירות שהן ספק אם פירות שניה הם או פירות שלישית - מפרש מהן מעשר שני".

ואמנם הקשו האחרונים סתירה מדברי הרמב"ם (שם ה"ז) שפסק בהקשר לצלף שיש להפריש מעשר שני וגם לתת מעשר עני. ותירץ החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טו) שיש להבדיל בין ספיקא דדינא לבין ספק בתערובות: שבספיקא דדינא חייב מפני שיש בו חזקת חיוב ואילו בספק בתערובות החיוב אינו ברור. ונד"ד הוא לכאורה ספיקא דדינא, אם הולכים אחר לקיטה או אחר גמר הפרי.

אך יעויין בראב"ד שהקשה על הרמב"ם מדוע פסק בצלף כדעת בית שמאי והלא אינה משנה בעוד שלבית הלל הוי ודאי אילן? ותירצו בישועות מלכו (קריית ארבע שם) ובערוך השלחן (סי' קיה סעי' יז) שחומרת הרמב"ם בצלף אינה מחמת הספק, ולענין ערלה וכלאים הוי ודאי אילן (כמבואר ברמב"ם הל' כלאים פ"ה ה"כ), אך לענין מעשר חייב גם במעשר עני כי יש לו גם סימני ירק כיון שגדל על כל מים.

לגבי השאלה, אם יש להחמיר בספקות ולתת מעשר עני, הרמב"ם לא כתב באף מקום שחייב לתת מעשר עני בספק אלא להיפך פטר מעשר עני כדלעיל. ובהל' מתנ"ע (פ"ד ה"ו) לא הביא את המאמר "צדק משלך ותן לו", שהוא לימוד כללי לכל מתנות עניים וצדקה בכללן. לעומת זאת הביא הרמב"ם את המקור המובא בירושלמי בשם רבי שחייב משום "תעזוב", שהוא פסוק מיוחד ללקט, שיכחה ופאה. לפי"ז אין מקור לחיוב נתינת מע"ע בספק אליבא דהרמב"ם.

בנוסף, הצפנת פענח מחלק בין מעשר עני בגורן, שחייב גם במקום ספק (ודומה ללש"פ), לבין מעשר עני בבית, שאינו חייב, מפני שהוי כמוחזק.

היוצא מכל הנ"ל שאין הכרח לומר כדעת הגר"א שבכל ספיקא דדינא יש להחמיר לתת מעשר עני, וייתכן שהרמב"ם החמיר רק בצלף. ולדעת הצפנת פענח, במעשר עני שבבית אין חובת נתינה בספיקות, וכ"כ המשנה אחרונה (מכשירין סם) בכל מעשר עני, וכן פסק הרי"צ הלוי (ס' חובת גידולי הארץ עמ' קנט).

ויש להוסיף עוד שתי סברות להקל:

א. אפילו הראשונים שנוקטים להחמיר בספיקות במעשר עני, זהו רק כאשר יש חזקת חיוב, וכן משמע בשו"ע (י"ד סי' רנט סעי' ה) ובביאור הגר"א (שם ס"ק טו). וכאמור בספק השנים החזו"א הניח כדבר פשוט שיש חזקת חיוב בגלל שבכל מקרה ישנה חובת הפרשת תרומ"מ. ולענ"ד הדבר תלוי במחלוקת שבין הרמב"ם (שורש יב) לבין הרמב"ן (שורש יב ס"ק ג) אם מצוות הפרשה ומצוות הנתינה הן מצוה אחת או שתי מצוות. לדעת הרמב"ן, הסובר שהן שתי מצוות, אפשר לומר שאמנם הוא בוודאי חייב בהפרשת תרומ"מ, אך לגבי הנתינה, שהיא מצוה אחרת, אין ודאות על חיובו; ולכן המוציא מחברו עליו הראיה. ואמנם בביאור הגר"א (סי' שלא ס"ק קצג-קצד) תמה על הרמב"ם ממעשה דר' עקיבא, אך אפשר לומר שתמיהתו היא רק מדוע אין להפריש מעשר עני, וייתכן שמודה שפטור מן הנתינה.

בנוסף, הצפנת פענח (הל' מתנ"ע פ"ו ה"י) דן בשאלה אם כשאומרים "ספק לקט - לקט", משמעות הדבר היא שעדיין הוא ספק שהתורה חייבה את הבעלים לתת את הלקט לעני, או אולי התורה עשתה אותו כוודאי. והנפק"מ היא לגבי תרומ"מ: אם נאמר שהיו כוודאי - פטור מתרומ"מ, אך אם נאמר שעדיין בספיקו עומד - חייב להפריש. ואם נאמר שהספק במקומו עומד, יתכן שכאשר כל החיוב הוא רק מדרבנן, כמו במעשר עני בזה"ז, נפטור אותו מן הנתינה כדין ספק דרבנן, ובפרט בנד"ד, כשמדובר בעגבניות, שכל חיובם הוא רק מדרבנן. ואולי זוהי סברת החזו"א (שביעית סי' ז ס"ק טז ד"ה ירק) שהקל בירק בספק השנים.

המסקנה מכל הנ"ל - שאפשר להקל, ואין חובה לתת את מעשר העני בשאלה הנידונה.